

Jørgen Goul Andersen:

Nogle bemærkninger om Fremskridtspartiet og arbejderklassen

1.

Et af de mest markante træk ved Fremskridtspartiet er dets mange arbejdervælgere. Undersøgelser ved folketingsvalgene 1973, 1975 og 1977 har alle vist, at omkring 1/6 af landets arbejdere stemmer på partiet, og at denne andel er nogenlunde konstant.¹⁾

Dette betyder, at arbejderne andel af FRP's vælgere ligger på omkring 35%, eller nogenlunde det samme som arbejderne andel i befolkningen som helhed.²⁾ Blandt de danske partier er det i dag kun Socialdemokratiet (SD) og DKP, der kan præstere større arbejderandele i deres rekrutteringsgrundlag. Og det er ikke forekommet inden for de sidste 20 år - og højst sandsynligt ingensinde før - at et borgerligt parti i så høj grad har sin massebasis blandt arbejdere. Ligeledes adskiller FRP sig som bekendt fra andre borgerlige partier ved at have arbejdere blandt sine repræsentanter i Folketinget.

Der ligger derfor en meget væsentlig opgave i at finde ud af, hvilke arbejdere det er, der stemmer på FRP, og hvorledes man kan forklare denne adfærd.

2.

Hans Jørgen Nielsen var vistnok den første, der argumenterede for, at man måtte forklare FRP's vælgertilslutning inden for hver socialgruppe for sig, idet han fandt, at FRP-arbejderne ikke gennemsnitligt lå ekstremt til højre, men snarere placerede sig ikke så langt fra socialdemokratiets arbejdere på en højre-

---

1) Se Ingemar Glans i Information, 22.4.1977.

Der cirkulerer - navnlig i den del af FRP-litteraturen, der ser partiet som småborgerskabets protest - ret besynderlige tal for arbejderklassens stemmeafgivning. F.eks. Fryklund og Petersson, "Missnøjespartier i Norden", i Småborgerskab og politisk krise i Danmark. Arbejdspapirer fra et symposium på RUC 1975, p. 153, hvor det hævdes, at mellem hver 10. og hver 12. danske arbejder stemmer på FRP. I 1973 var det ca. det dobbelte. Det samme finder man hos Gunnar Rasmussen, Det småborgerlige oprør, 1977, p. 115. ("Ca. hver tiende danske arbejder stemmer på Glistrup").

2) Dette refererer til andelen af den erhvervsaktive befolkning efter Gallups stillingskode, der afgrænser arbejderkategorien forholdsvis snævert i forhold til funktionærerne (i øvrigt er gifte kvinder uden selverhverv rubriceret efter mandens beskæftigelse).

Jørgen Goul Andersen:

Nogle bemærkninger om Fremskridtspartiet og arbejderklassen

1.

Et af de mest markante træk ved Fremskridtspartiet er dets mange arbejdervælgere. Undersøgelser ved folketingsvalgene 1973, 1975 og 1977 har alle vist, at omkring 1/6 af landets arbejdere stemmer på partiet, og at denne andel er nogenlunde konstant.¹⁾

Dette betyder, at arbejderne andel af FRP's vælgere ligger på omkring 35%, eller nogenlunde det samme som arbejderne andel i befolkningen som helhed.²⁾ Blandt de danske partier er det i dag kun Socialdemokratiet (SD) og DKP, der kan præstere større arbejderandele i deres rekrutteringsgrundlag. Og det er ikke forekommet inden for de sidste 20 år - og højst sandsynligt ingensinde før - at et borgerligt parti i så høj grad har sin massebasis blandt arbejdere. Ligeledes adskiller FRP sig som bekendt fra andre borgerlige partier ved at have arbejdere blandt sine repræsentanter i Folketinget.

Der ligger derfor en meget væsentlig opgave i at finde ud af, hvilke arbejdere det er, der stemmer på FRP, og hvorledes man kan forklare denne adfærd.

2.

Hans Jørgen Nielsen var vistnok den første, der argumenterede for, at man måtte forklare FRP's vælgertilslutning inden for hver socialgruppe for sig, idet han fandt, at FRP-arbejderne ikke gennemsnitligt lå ekstremt til højre, men snarere placerede sig ikke så langt fra socialdemokratiets arbejdere på en højre-

---

1) Se Ingemar Glans i Information, 22.4.1977.

Der cirkulerer - navnlig i den del af FRP-litteraturen, der ser partiet som småborgerskabets protest - ret besynderlige tal for arbejderklassens stemmeafgivning. F.eks. Fryklund og Petersson, "Missnøjespartier i Norden", i Småborgerskab og politisk krise i Danmark. Arbejdspapirer fra et symposium på RUC 1975, p. 153, hvor det hævdes, at mellem hver 10. og hver 12. danske arbejder stemmer på FRP. I 1973 var det ca. det dobbelte. Det samme finder man hos Gunnar Rasmussen, Det småborgerlige oprør, 1977, p. 115. ("Ca. hver tiende danske arbejder stemmer på Glistrup").

2) Dette refererer til andelen af den erhvervsaktive befolkning efter Gallups stillingskode, der afgrænser arbejderkategorien forholdsvis snævert i forhold til funktionærerne (i øvrigt er gifte kvinder uden selverhverv rubriceret efter mandens beskæftigelse).

venstredimension.³⁾

Johannes Andersen⁴⁾ har senere taget denne tråd op og søgt at argumentere for, at fremskridtsarbejderne repræsenterede en spontan, anti-reformistisk og anti-interventionistisk proteststrømning i arbejderklassen, vendt mod statslige "overgreb og urimeligheder", som er nødvendiggjort af navnlig den økonomiske krise. Da de ikke socialistiske/ikke-revolutionære politiske partier opfattes som ideologiske statsapparater, der har til opgave at legitimere de statslige aktiviteter over for de dominerende klasser, bliver FRP hermed udtryk for en legitimitetskrise - for så vidt angår arbejderne en legitimitetskrise i forholdet mellem Socialdemokratiet og arbejderklassen.⁵⁾

Bl.a. under indtryk af vælgerskredet inden for FRP ved 1977-valget, der betød, at vælgergrundlaget i arbejderklassen afgørende blev forrykket i retning af landkommunerne, (se tabel 1, der dog kun viser FRP-andele i forskellige kommunetyper, ikke fordelingen)⁶⁾ har Johannes Andersen modificeret denne tese til kun at gælde for perioden indtil 1977-valget, hvorimod han mener, at FRP's arbejdervælgere i dag overvejende må opfattes som traditionelle borgerlige arbejdere.⁷⁾

I bogen "Fremskridtspartiet, arbejderklassen og venstre-fløjen" har JA nærmere begrundet sin teori med henvisning til (1) FRP's vælgergrundlag i arbejderklassen, (2) FRP-arbejdernes politiske holdninger samt (3) FRP's ideologi og politik.

Vælgergrundlaget fandt JA, havde sit tyngdepunkt blandt ufaglærte arbejdere, lavindkomstarbejdere, arbejdere i provins-

---

3) Således f.eks. "To-i-et partiet? Meningsforskelle inden for Fremskridtspartiets vælgerkorps", i Småborgerskab og politisk krise ... (op.cit.). Og Fremskridtspartiet - et højreorienteret protestparti for hvem?, Kbh., Institut for Samfundsfag. Forskningsrapport 1/1975. Jeg skal nedenfor kommentere denne fortolkning.

4) Det borgerlige parlament og de borgerlige politiske partier - ideologiske statsapparater, Århus 1976, spec. pp. 215-31. Og senere i udbygget form i Fremskridtspartiet, arbejderklassen og venstre-fløjen, Aurora 1977.

5) Først og fremmest sfa. et sammenbrud for socialstatsideologien.

6) Ingemar Glans i Information, 4.5.1977, p. 4.

7) Se Johannes Andersen, "Oppositionen i arbejderklassen i 70'erne", i Oktober nr. 8, 1978, samt artiklen andetsteds i dette nr.

Tabel 1. Fremskridtspartiets andel af arbejdervælgere indenfor forskellige kommunetyper og regioner. Folketingsvalgene 1973-77

Folketingsvalg	Hovedstaden med forstæder	Provinsbyer	Landdistrikter på øerne eller i Østjylland	Landdistrikter i Nord-, Vest- el. Sønderjylland
1973	11 pct.	21 pct.	20 pct.	24 pct.
1975	10 pct.	14 pct.	19 pct.	22 pct.
1977	4 pct.	15 pct.	24 pct.	32 pct.

byerne, samt yngre arbejdere. Således kunne FRP-arbejderprotesten opfattes som en protest inden for de mindre bevidste lag af arbejderklassen og dermed som en parallel til de mere bevidste lags protest med venstrefløjspartierne. Men bortset fra at FRP står stærkest blandt de yngre arbejdere, synes denne karakteristik ikke at svare til empiriske undersøgelser, der til stadighed har vist en overvægt af arbejdere bosat i landkommunerne (omend denne tendens som omtalt forstærkedes i 1977), arbejdere med højere familieindkomster, samt en nogenlunde proportional rekruttering af faglærte og ufaglærte. Jeg skal imidlertid ikke gå nærmere ind på dette, idet teorien om protestens karakter ikke nødvendigvis må opgives af den grund, omend den a priori forekommer mindre sandsynlig.⁸⁾

Endnu mere problematisk bliver det imidlertid, når vi går over til at undersøge FRP-vælgernes politiske holdninger og FRP's politiske program. JA's hovedargument for, at FRP skulle repræsentere en anti-reformistisk protestholdning, er FRP-vælgernes politikermistillid. Det er ret omdiskuteret, hvad en sådan politikermistillid egentlig måler, f.eks. om der er tale om mistillid til styret eller til styreformen - altså det politiske system.⁹⁾

8) For indkomst: Se Ingemar Glans, "Arbejdspapir om Fremskridtspartiets vælgergrundlag", i Småborgerskab og politisk krise, op.cit., p. 109. Bortset fra den regionale fordeling fremgår oplysningerne også af Vælgere i 70'erne (Torben Worre).

9) Forholdet findes bl.a. diskuteret i Hans Jørgen Nielsen, Protestholdninger i 70'ernes vælgeradfærd (Arbejdspapir til seminar afholdt af Dansk Selskab for Statskundskab, nov. 1977).

JA mener, politikermistilliden må opfattes som en særlig form for systemmistillid, nemlig som mistillid til den interventionistiske stat. Dette begrundes dog ikke nærmere. Denne slutning må betragtes som overordentlig problematisk, og oveni dette validitetsmæssige problem kommer det forhold, at politikermistilliden netop hos arbejdere tilsyneladende ikke varierer nævneværdigt med stemmeafgivning, d.v.s. at politikermistilliden ikke adskiller FRP-arbejdere synderligt fra andre arbejdere.^{10) 11)}

Men det største problem er nok: Hvad dækker begreberne "anti-interventionistisk", "anti-reformistisk" egentlig? For det er givet, at FRP er udtryk for en protest mod visse typer af statsindgreb, men hvilke? Man kan meget groft sondre mellem på den ene side socialstatslige indgreb og regulering af erhvervslivet, på den anden side repressive indgreb over for arbejderklassen. Den første type indgreb omfatter f.eks. omfordeling af indkomster m.v. og indgreb over for erhvervslivets dispositionsfrihed, den anden refererer til f.eks. indkomstpolitik og indgreb i konkrete arbejdsconflikter.¹²⁾

Holdningen til begge hovedkategorier af indgreb trækker skillelinjer mellem de danske partier. M.h.t. den første type (de første typer) af indgreb - socialstatslige indgreb og regule-

---

10) Man kan i øvrigt meget vel forestille sig, at validiteten af disse items er klassespecifik, således at forstå, at de samme spørgsmål ikke ubetinget måler de samme egenskaber i forskellige socialgrupper. Således er den dikotome bevidsthed siden de første europæiske industrisociologiske undersøgelser i begyndelsen af 50'erne blevet gremhævet som et særegent træk i arbejderens 'samfundsbillede' - altså en opdeling af samfundet i et 'oven' og et 'neden', associeret med følelse af at tilhøre 'neden', tillige med mistillid over for 'oven', d.v.s. alle ikke-arbejdere. Dette kunne måske være en del af forklaringen på, hvorfor politikermistilliden inden for alle partier synes at være større blandt arbejdere end ikke-arbejdere. (Se f.eks. Popitz u.a., Gesellschaftsbild des Arbeiters, Tübingen 1972 (1957), ref. i bl.a. Vilhelm Borg, Industriarbejde og Arbejderbevidsthed, Røde Hane 1971, pp. 37-42).

11) For så vidt der er tale om issues, der er almindelig enighed om, d.v.s. hvor marginalfordelingen er ekstremt skæv, er der dog næppe tvivl om, at et parti, der tager sådanne issues op, vil vinde i valgertilslutning derved.

12) Holdningen til socialstatslige og økonomiske indgreb plejer at følges ad. Derimod er disse holdninger i reglen omvendt korreleret med holdningen til repressive indgreb.

ring af erhvervslivet - er der en markant og principiel skillelinje mellem arbejderpartierne på den ene side og de borgerlige partier på den anden, når det gælder spørgsmålet om direkte styring af erhvervslivet, og mere kvantitativt betonedede skillelinjer, når det gælder rammestyring og socialpolitiske indgreb. Det er udelukkende denne (disse) form(er) for statslig intervention, FRP's anti-statslige holdning dækker. Den anden type indgreb - indgreb over for klassekampen og klassernes reproduktionsbetingelser - har altid været et led i så godt som alle borgerlige partiers ideologi. Her har Socialdemokratiet gennemgående på det principielle plan været modstander, medens man i praksis - navnlig i de seneste år - har indtaget en mere positiv holdning til indgreb, tildels efter pres fra den borgerlige side i folketinget. Men i de fleste folketingsmobiliseringer desangående har FRP jo været fremme i forreste linje (den vistnok eneste undtagelse var benzinaufførstrejken i 1976, hvor man i stedet forsøgte at køre kampagne mod augustforliget - hvilket i øvrigt efterfulgtes af et styrtduk for partiet i meningsmålingerne).

Der er her tale om en udvikling hos FRP: Problemet var ikke synderlig artikuleret i partiets tidlige skrifter og udtalelser, men indgreb accepteredes og anbefalede i forbindelse med Hartlings helhedsløsning i dec. 1974, og holdningen skærpedes kraftigt i forbindelse med arbejdskonflikterne i 1975, hvor de borgerlige partier kørte stormløb mod regeringen.

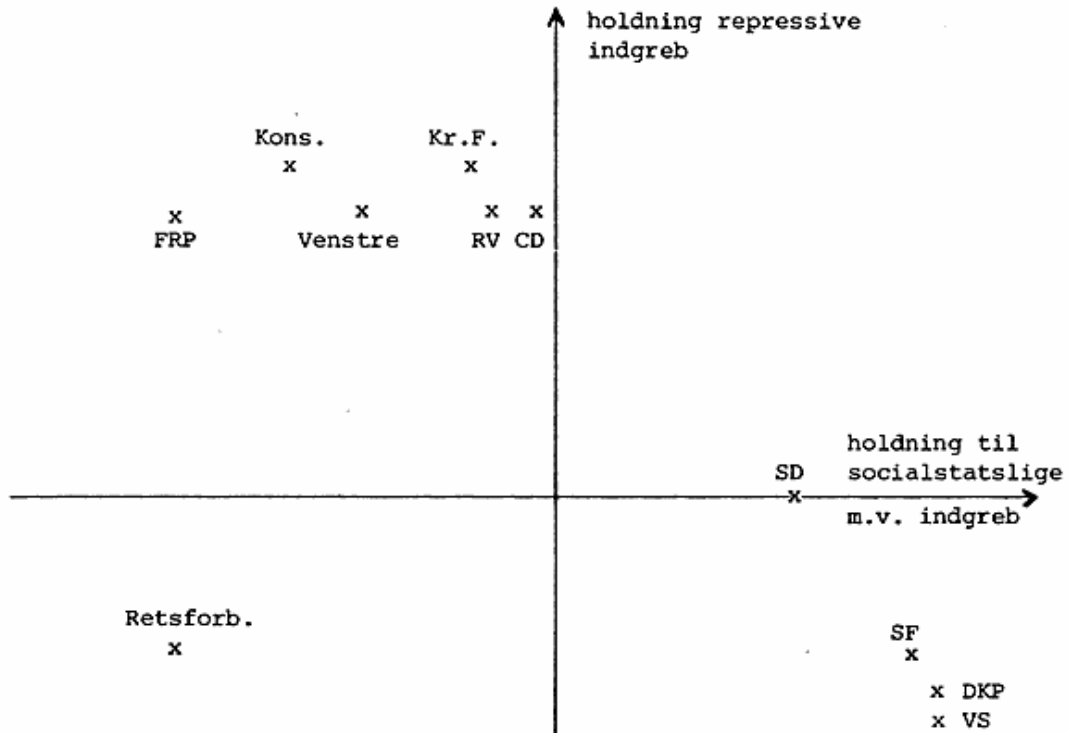
Anti-statsligheden er altså ensidet hos FRP: Man er ikke imod repressive indgreb. Dette har FRP fælles med de øvrige borgerlige partier, med undtagelse af retsforbundet, hvor man ud fra en liberalistisk grundsynsvinkel går imod statslige indgreb over for arbejdsmarkedet i alt fald sålænge individets frihed ikke trues.

Man kunne måske figurligt skitsere partiernes forskellige positioner på de to hoveddimensioner således som det er gjort i fig. 1 (se næste side).¹³⁾

Denne figur skal naturligvis ikke tages for mere end den er: nemlig en meget løs skitsering af partiernes relative positioner på to forskellige dimensioner (som i en mere nuanceret analyse

---

13) Aksernes placering er naturligvis ganske arbitrær, da man ikke kan tale om noget nulpunkt.

Figur 1. Partiernes relative positioner på to dimensioner for statslige indgreb

må opsplittes yderligere). Men der kan ikke herske nogen som helst tvivl om, at FRP's anti-statslighed er den diametralt modsatte af venstrefløjspartiernes - og at den altid har været det. Derimod er Retsforbundet og venstrefløjen i nogen grad enige i kampen mod indkomstpolitikken og en række statslige tiltag af lignende karakter, og det er tænkeligt, at Retsforbundet i nogen grad repræsenterer en protest af den type, Johannes Andersen taler om. At FRP ikke gør det, står i alt fald fast.¹⁴⁾ Og at FRP's vælgere heller ikke gør det, skal jeg senere komme ind på.¹⁵⁾

14) For så vidt som kampen for sociale reformer og øget statslig styring af erhvervslivet er nogle af reformismens hovedtræk, har det naturligvis en vis mening at tale om FRP som en anti-reformistisk protest. Men der er her altså tale om en protest af traditionelt-konservativ karakter. Det forekommer mig, at JA må have sammenblandet de to typer af anti-statslighed.

15) Jvf. tabel 4 og 5 nedenfor.

3.

Hvis FRP's valgertilslutning ikke er udtryk for en anti-reformistisk, anti-interventionistisk protest i arbejderklassen, hvilken karakter har den da? Jeg skal i det flg. kun beskæftige mig med nogle enkelte aspekter heraf, som dog antyder, at FRP-arbejdertilslutningen må ses som en småborgerlig reaktion.

Lad os tage udgangspunkt i valgstatistikken: Efter 1977-valget reableredes stort set det traditionelle styrkeforhold i parlamentet mellem tre hovedgrupper af partier: venstrefløj, Socialdemokratiet og borgerlige. Men denne genskabelse af gammel styrke hos arbejderpartierne synes ikke at være sket i helt samme grad for alle socialgrupper; vi kan således sammenligne 1977-valget med arbejderpartiernes 'bedste' valg i 1966 og med 1968-valget, der brød med 60'ernes tradition (se tabel 2 nedenfor).

Tabel 2. Stemmeafgivning blandt arbejdere, lavere og højere funktionærer. Pct. vandret¹⁶⁾

	VENSTRE- FLØJ	SOC.DEM.	BORGERLIGE I ALT	HERAF FRP	I ALT
Arbejdere					
1966	21	60	19	-	100
1968	17	55	28	-	100
1977	12	55	33	17	100
Lavere funktionærer					
1966	16	42	42	-	100
1968	11	36	53	-	100
1977	14	38	48	14	100
Højere funktionærer					
1966	8	21	71	-	100
1968	7	15	78	-	100
1977	13	24	63	13	100

Vi ser, at blandt arbejdere står arbejderpartierne stadigvæk dårligere end i 1968, medens situationen er forbedret for de øvrige lønmodtagergrupper, navnlig de Højere funktionærer, hvor resultatet endog er bedre end ved 1966-valget. (1971-valget svare-

16) Se Glans, "Socialdemokratiens væljarutveckling i Danmark...", Festskrift til Erik Rasmussen, p. 108 og Information 22.4.1977, p. 4.

de i øvrigt i det store og hele til 1966-valget). Med mindre man kan gå ud fra, at der er sket en substantiel borgerliggørelse i arbejderklassen (hvilket ikke forekommer synderlig sandsynligt), tyder tallene altså på, at der blandt arbejdere stadig er en del tidligere eller potentielle¹⁷⁾ arbejderpartivælgere, der i dag stemmer på FRP - omend givetvis langt mindre end i 1973 og '75.

Altså er indslaget af traditionelle borgerlige arbejder-vælgere i FRP uden tvivl langt stærkere i dag end tidligere. På den anden side tror jeg, udviklingen er glidende. Men hvordan kan det da gå til, at FRP har kunnet erobre så mange arbejdervælgere, formentlig især på bekostning af de øvrige borgerlige partier, men utvivlsomt i en vis udstrækning også på bekostning af SD? Jeg skal i det følgende antyde nogle svarmuligheder herpå.

4.

Vi kan her se på forholdet mellem FRP's ideologi og arbejderbevidstheden. Jeg skal ikke på dette sted komme ind på en nærmere karakteristik af FRP's ideologi på forskellige dimensioner, men blot holde mig til, at grundstammen er liberalistisk og som sådan modsvarende de øvrige borgerlige partier; blot i en mere ekstrem form. For så vidt angår de aspekter af ideologien, der knytter sig til socio-økonomiske forhold, kan vi roligt konkludere, at der er tale om en traditionel højreideologi. Den vigtige nuance er imidlertid, at denne højreideologi synes at være udformet på en måde, der gør den velegnet til at trænge ind i arbejderklassen.

Der indgår således i FRP's ideologi en række elementer, der synes at modsvare sådanne momenter i arbejderbevidstheden, som navnlig en række industrisociologiske undersøgelser i 50'erne har beskrevet.¹⁸⁾

Således kan man hævde, at partiets fremstilling af sig selv som 'trækdyrenes parti' og dets fremhævelse af det nyttige, produktive arbejde frem for det unyttige, uproduktive, modsvare det, der er blevet beskrevet som arbejderens præstationsbevidst-

---

17) Da en del af FRP's arbejdervælgere ikke har stemt før 1973, forekommer termen 'potentiel' rimelig.

18) Jeg kan desværre ikke på dette sted komme ind på, hvorvidt disse elementer i dag spiller en kvantitativt mindre rolle end ved partiets start.

hed,¹⁹⁾ d.v.s. bevidstheden om arbejdet (= det legemlige arbejde) som den fundamentale forudsætning for samfundets eksistens. Desuden modsvarer angrebet på grupper som politikere, offentligt ansatte, samt ikke mindst intellektuelle, meget godt den med den dikotome bevidsthed associerede mistillid til grupper uden for arbejderklassen.²⁰⁾ Herudover er det bemærkelsesværdigt, at store dele af partiets højreliberale kritik formuleres i udbytningstermer, som en protest mod social uretfærdighed og dermed fremstiller elementer af en diffus lighedsideologi. Det gælder således kulturpolitikken, der kritiseres for at være de bedrestillede snylten på bl.a. arbejderklassen (hvilket naturligvis har en real basis i den skæve fordeling af kulturgoderne). Tilsvarende legitimeres uddannelsespolitikken med en appel til arbejderens selvrespekt: Uddannelsesreformer fremstilles som snobberi for åndens arbejde og tilsvarende mangel på respekt for håndens arbejde (tillige med overgreb over for individets frihed). Og socialpolitikken fremstilles ofte som 'den herskende klasses' skabelse af 'kunstige' behov for derigennem at sikre sin egen position (også dette har naturligvis en vis real baggrund deri, at de offentlige bureaukratier tildels fungerer som institutionelle interessegrupper²¹⁾). En sådan diffus lighedsideologi har også givet sig udslag i angreb på tjenestemændenes pension (og kravet om ens folkepension til alle) tillige med offentligt ansattes reale eller formodede privilegier i det hele taget (f.eks. lønninger, tryghed i ansættelsen etc.).²²⁾ Endelig skal det også nævnes, at FRP er et af de få ikke-arbejderpartier, der direkte har appelleret til arbejderne som arbejdere, samt at stilen, f.eks. sproget, måske navnlig i starten adskilte sig ganske meget fra de øvrige partier.

Jeg skal ikke her nærmere diskutere modsætningsfyldtheden

---

19) Borg, op.cit., p. 38.

20) Ibid., pp. 37 ff.

21) For en analyse af forskellige påvirkningsstrategier og -mekanismer se A. Wildavsky, The Politics of the Budgetary Process.

22) Det var også først og fremmest disse ting, der lå bag Jørgen Dicks Den herskende klasse fra 1973.

i disse ideologier,²³⁾ endsige spørgsmålet, om FRP's krav tilgodeser sådanne forestillinger - formålet har blot været at påpege nogle elementer i partiets ideologi, som teoretisk skulle have gode muligheder for at vække lydhørhed i arbejderklassen - eller rettere: i dele af arbejderklassen. Disse ideologielementer mener jeg endvidere kan betragtes som særegne for FRP - de går ikke igen i de øvrige partier.²⁴⁾

Indholdsmæssigt er og var der ikke noget radikalt at finde, men formen er - og måske navnlig var - på mange måder 'arbejderistisk'.

5.

Nu ville det naturligvis være en fordel, om man kunne påvise de tilsvarende træk ved FRP's vælgerbasis i arbejderklassen; dette vanskeliggøres imidlertid på flere måder: For det første er der tale om vanskeligt operationaliserbare bevidsthedsmomenter, der nok egner sig bedst til dybdeinterviews, og for det andet findes der i det foreliggende datamateriale kun få indikatorer.

Inden vi går over til at se på konkrete vælgerundersøgelser kan det dog være en fordel kort at konsultere nogle bøger, hvori nogle fremskridtsarbejdere udtaler sig for at se, om vi her genfinder disse ideologielementer. Det gælder for det første to bøger af Kr. Poulsgaard,²⁵⁾ for det andet en bog bestående af samtaler med en række fremskridtsarbejdere.²⁶⁾

Poulsgaards bøger er faktisk på mange måder interessant læsning. Det fremgår således, at han tidligere har sympatiseret med DKP og i en periode i 60'erne har været medlem af SF. Men han nævner netop lighedsideologien som en af grundene til uoverensstemmelser med dette sidstnævnte parti, som han mente, begunstigede de højtlønnede:

---

23) F.eks. står lighedsideologien i en skarp kontrast til vurderingen af erhvervslivets ledere, eller elitismen i partiets eget uddannelsesreformfor-slag, ligesom man over for kritikken af de bedrevidende teknokrater har stillet en ganske teknokratisk opfattelse i forbindelse med forslaget om reduktionen af antallet af medlemmer i folketinget.

24) Således heller ikke hos det parti, fra hvilket det meste af tankegodset ellers er hentet, de Uafhængige, hvis vælgerbasis da også var en ganske anden.

25) Et bedre Danmark, Kbh. 1976, og Åbent brev til Anker Jørgensen, Kbh. 1977.

26) Poul V. Nielsen, Fremskridtsarbejderen-kammerat og fjende, Demos 1977.

"Jeg traf Aksel Larsen i 1960 ... Jeg kritiserede den forskel, der var i dyrtidsportionerne, der dengang var procentvis reguleret, hvilket medførte, at når arbejdsmanden fik 200 kroner, fik de højtloønnede 4-5000 kroner. Dette har jeg aldrig kunnet forstå, da jeg ikke mener, at rugbrød stiger mere for generaldirektøren, end det gør for den almindelige arbejder".²⁷⁾

Samme lighedsideologi kommer gang på gang til udtryk i bogen, bl.a. i forbindelse med præstationsbevidstheden:

"Og efter min mening er det associalt, at de, der skaber værdier og mange gange har det kedelige og mest beskidte arbejde, lønnes så meget dårligere end de med det rene, farefrie og interessante arbejde".²⁸⁾

Herudover bør det nævnes, at Poulsgaard udviser alle første-generationsarbejderens integrationsvanskeligheder i en næsten karikeret form, med krav om retableringen af det traditionelle samfunds normer: pligtfølelse, autoritet, familiesammenhold.²⁹⁾

Dette udarter i øvrigt til andet og mere end traditionel moralsk højreholdning, men er forbundet med såvel stærkt autoritære holdninger som sammensværgelsesteorier.³⁰⁾

Dette indgår naturligvis i forening med FRP's program-punkter, således at der bliver tale om sameksistensen af borgerlig ideologi og elementer af diffust-egalitære holdninger, tillige med autoritære og moralske holdninger.

Det er nok ret tvivlsomt, hvorvidt denne stærke understregning af det moralske er almindelig blandt FRP-arbejdere. Derimod er der god grund til at formode, at den ret særegne kob-

---

27) Et bedre Danmark, p. 9.

28) Ibid., p. 51. Umiddelbart i forlængelse heraf foreslås da også indført uddannelsesløn mod som færdiguddannet at få løn som en almindelig arbejder.

29) I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at bøgerne også indeholder en slags 'analyse' af arbejdets fremmedgørelse under arbejdsdelingen og det stor-industrielle system. Arbejdet bliver meningsløst, sammenlignet med det traditionelle håndværksmæssige arbejde, og bliver blot et middel til erhvervelse af materiel gevinst, ikke et mål i sig selv. (F.eks. Åbent brev ..., pp. 92-94, Et bedre Danmark, pp. 34-36). Men paradoksalt nok kritiseres du unge samtidigt for at ønske 'meningsfyldt arbejde' - noget Poulsgaard mener, de pådømmes af skolen. Her var Poulsgaards skole bedre: "I vor græn-seløse naivitet troede vi faktisk, at alt arbejde var meningsfyldt. Vi lærte heller ikke alt om vore rettigheder. Vi lærte derimod, at vi først skulde yde vor pligt, dernæst kræve vor ret ... og blev opdraget med en lussing på rette tid og sted" (ibid., p. 33).

30) F.eks. ibid., pp. 36-41. Begge bøger bliver hermed også en guldgrube for psykologisk orienterede teorier om småborgerlige protestbevægelser.

ling af traditionelle højreholdninger med elementer af egalitære holdninger er ret udbredt i denne gruppe.

Denne kombination går nemlig igen hos en stor del af de FRP-arbejdere, Poul V. Nielsen har talt med.³¹⁾ Denne bog består af en serie ustrukturerede interviews med en række FRP-lønmodtagere, vistnok udvalgt efter kontakt med lokale FRP-organisationer, idet det hovedsagelig drejer sig om partimedlemmer.

Af denne bog fremgår ikke alene en række fællestræk, men også den betydelige spredning, der er selv blandt partimedlemmer (som umiddelbart må formodes at udgøre en mere homogen masse end vælgerne).

Der er således traditionelle borgerlige arbejdere, som f.eks. en tidligere landmand, nu murerarbejdsmand, i Sønderjylland:

"Min far var konservativ, min bedstefar også ... (hernede) har der altid været mange bønder, der stemte konservativt. Det gjorde jeg også, lige indtil jeg begyndte at stemme på FRP. VKR-regeringen var den største politiske skuffelse i mit liv. De lovede en masse gode ting, men holdt ikke meget af det. Jeg syntes godt om FRP, da det kom frem i 1973. På det tidspunkt var jeg utilfreds med alle andre partier. Selv om jeg var lønmodtager, brød jeg mig ikke om socialdemokraterne. De har det med at fortælle arbejderne om deres rettigheder, men glemmer at fortælle om deres pligter".³²⁾

Men selv her finder man antydning af en diffus social protest: "Arbejderne skulle have højere anseelse. En mand, der vil bestille noget, det er dog det fineste, der findes".³³⁾

Der er frafaldne socialdemokrater på højrefløj, som f.eks. en lastbilchauffør fra Varde:

"Selv var jeg ved at forvilde mig over i socialdemokratiet. Det reddede Krag mig fra, da han tog kovendingen med det Røde Kabinet. I stemte jeg radikalt ..."

"Min mening om socialdemokraterne er, at de står for overformynderi, overdreven statsdirigering og solidaritet med både godt og mindre godt".³⁴⁾

Igen finder man her - sameksisterende med en traditionel højreideologi - egalitære holdninger, men noget mere udtalt.

---

31) Op.cit.

32) Ibid., pp. 35-36.

33) Ibid., p. 36.

34) Ibid., pp. 70-71.

"Akademikerne kan vi vel ikke helt undvære, men der er ikke noget i vejen for, at vi kan undvære dem til den pris, samfundet i øjeblikket betaler for dem. Der er alt for stor forskel på deres løn og den løn, almindelige mennesker får. Det skal udjævnes, i høj grad endda. Måske er det en kommunistisk tankegang, jeg giver udtryk for - det får så være".³⁵⁾

Endelig er der endog en enkelt, en københavnsk jord- og betonarbejder, der har været aktivt medlem i DKP og SF i knap 20 år. Han forlod imidlertid SF dels sfa skuffelse over en rejse i USSR, dels i protest mod de 'højrrøvede intellektuelles' dominans i partiet. Her udtrykkes imidlertid ikke alene en stærkt egalitær holdning, men også en betydelig faglig radikalisme:

"Opstår der en konflikt, finder du mig mellem de strejkende, selvfølgelig. Jeg vil aktivt være i konflikt med arbejdsgiverne. Så længe der er så urimelige forskelle, vil jeg ikke opgive kampen for bedre løn ...
... Solidaritet findes ikke inden for de faglige rækker. Jeg føler mig som arbejder direkte bedraget af fagbevægelsen, som i masser af år har opretholdt en stor lønforskel mellem fagene. Det er en beskidt form for solidaritet, at arbejdsmanden skal støtte den faglærtes lønkamp. Det modsatte er aldrig tilfældet. En typograf har mere end det dobbelte i løn end en arbejdsmand".³⁶⁾

Endelig er der en gruppe - navnlig yngre - lønmodtagere, der giver udtryk for temmelig forvirrede synspunkter, uden megen indre konsistens.

Der er dog - ud over den omtalte diffust-egalitære dimension, der går igen hos alle de adspurgte - en række andre ideologiske træk, der optræder hos de fleste. Det gælder f.eks. en udtalt individualisme (en enkelt, der er arbejdsløs, vil end ikke have socialhjælp),³⁷⁾ en protest mod statens alt for omfattende indgriben i samfundet (socialstatslige indgreb og begrænsninger i erhvervenes dispositionsfrihed), og en betydelig mistillid til akademikere og andre højtuddannede. Fagligt finder man naturligvis hyppigt kritikken af fagforeningsbureaukratiet og fagforeningstoppen, men det er ofte forbundet med manglen på selv den mest

---

35) Ibid., p. 71.

36) Ibid., p. 72.

37) Ibid., pp. 29-33.

elementære faglige solidaritet.³⁸⁾

I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at flere af de interviewede nævner, at de hverken følte sig tiltrukket af FRP på grund af Glistrups person eller skattepolitikken - dog forekommer noget sådant på den anden side også.³⁹⁾ Men sammen med de holdninger, der lægges frem, tyder det dog på, at det mere er en dybere ideologisk overensstemmelse, der er baggrund for opbakning omkring partiet, end det er Glistrups charisma og partiets konkrete skatteforslag.

Det nyttige ved en bog som denne er bl.a., at man får gode muligheder for at vurdere disse menneskers tankebaner, og i øvrigt langt større sikkerhed i vurderingen af deres reelle ideologiske positioner, end det er tilfældet ved almindelige interviewundersøgelser. Som sådan kan den have en nyttig funktion i forbindelse med fortolkningen af interviewspørgsmål, ligesom den kan fungere som hypotesegenerator.

Man bør naturligvis være yderst forsigtig med at generalisere ud fra sådanne oplysninger, og formålet i det foregående har blot været at påvise, at tendensen til sameksistens af højreorienterede holdninger med en diffus lighedsideologi kan identificeres hos de undersøgte FRP-vælgere. Men man kan let overfortolke sådanne resultater, det øjeblik man ikke har arbejdere fra andre partier at sammenligne med,⁴⁰⁾ d.v.s. komme til at opfatte almene træk som særegne for FRP-arbejderne. F.eks. er mistilliden over for højtuddannede ikke noget særtræk ved disse arbejdere, men tilsyneladende temmelig udtalt blandt alle arbejdere, som flg. resultat fra vælgerundersøgelsen 1977 viser (tabel 3, næste side).

Det fremgår, at arbejderne taget under ét oplever stærkere modsætninger i forhold til højtuddannede end i forhold til arbejds-

---

38) Mange siger, at de ikke vil strejke eller ikke ønsker at stå i fagforening (f.eks. p. 22, p. 33, p. 35, p. 56). (Der findes dog undtagelser, foruden ovennævnte jord- og betonarbejder i København også en tillidsmand fra Herning, der dog på ingen måde kan betegnes som radikal)

39) F.eks. p. 43, p. 47, p. 70 (modsat p. 58).

40) Andre problemer ved Poul V. Nielsens bog er dels, at man ikke stiller alle de samme spørgsmål, dels at der som omtalt er tale om partimedlemmer o.l., som i øvrigt er udvalgt efter ret tilfældige kriterier.

Tabel 3. Opfattelse af modsætninger mellem forskellige samfundsgrupper. Arbejdere 1977. Pct. vandret

Modsætninger mellem:	Meget stærke modsætninger	Forholdsvis stærke mods.	Kun få modsætninger	Slet ingen	N(=100%)
Højtuddannede og lavtuddannede	27	48	19	6	197
Arbejdsgivere og de ansatte	15	34	42	9	193

giverne.⁴¹⁾ Og medens der er klare forskelle mellem partierne, for så vidt gælder den sidstnævnte modsætning, gælder dette ikke den første.

Men det bemærkelsesværdige er, at FRP vel er det eneste danske parti, der direkte har appelleret til denne udbredte modsætningsfølelse. Og medens dette næppe har været direkte motive-rende for stemmeafgivningen, synes det dog rimeligt at antage, at sådanne forhold generelt må bidrage til at øge sympatien for FRP i arbejderklassen.

6.

Men lad os herefter kort undersøge FRP-arbejdernes ideolo-giske placering, således som den fremgår af vælgerundersøgelserne.⁴²⁾ Uheldigvis er antallet af FRP-arbejdere temmelig lille, men man bør dog driste sig til at drage visse slutninger.

Umiddelbart synes resultaterne i alt fald at tale for hy-potesen om, at FRP-arbejdernes holdninger så nogenlunde korre-sponderer med partiets officielle ideologi, d.v.s. at der skulle være tale om fagligt og politisk højreorienterede arbejdere, men med et vist præg af en diffus lighedsideologi.

Således tyder resultaterne på, at FRP-arbejderne også i 1975 placerer sig klart til højre, når det gælder spørgsmålet om statsindgreb i overenskomsterne (jvf. tabel 4). Folketingsindgreb

41) Man får dog et noget andet resultat, hvis man spørger om modsætningen mellem "kapitalejere og arbejderklassen".

42) Der er i det følgende benyttet datamateriale fra vælgerundersøgelsen 1975, som blev indsamlet af Ole Borre, Hans Jørgen Nielsen, Steen Sauerberg og Torben Worre, samt fra en undersøgelse foretaget af Ingemar Glans i 1974. For resultaterne og fortolkningen indestår alene jeg selv.

er klart upopulært i samtlige vælgergrupper, men det er dog i relation til Johannes Andersens hypotese betegnende, at FRP-arbejderne allerede i 1975 synes at høre til de mest indgrebsvillige. Er der tale om en anti-interventionistisk protest, er det i alt fald ikke de repressive indgreb, man vender sig imod.

Tabel 4. Holdning til item'et: "Folketinget må under ingen omstændigheder gribe ind i overenskomsterne". Arbejdere. Opdelt efter stemmeafgivning 1975

	Helt enig	Delvis enig	Hverken- eller	Delvis uenig	Helt uenig	N(=100%)
Venstrefløj	65	10	6	10	10	31
Soc.dem.	49	22	12	15	2	104
Borgerlige	28	30	16	21	5	57
FRP	16	32	16	12	24	25

For 1973 finder vi - med enkelte modifikationer - tilsvarende resultater, jvf. tabel 5.

Tabel 5. Andel tilhængere af statsindgreb i tilfælde af truende storkonflikt på arbejdsmarkedet. Opdelt efter stemmeafgivning 1973. Arbejdere 1974

	Venstrefløj	Soc.dem.	Borgerlige	FRP
Andel tilhængere af indgreb	10% (N=89)	20% (N=237)	39% (N=139)	35% (N=68)

Dette svarer overordentlig godt til forhåndsformodningen om, at FRP-arbejderne altid har ligget til højre, men at arbejderklientellet siden 1973-valget gradvis er blevet 'rendyrket', således at vælgerne har fået en mere entydig højreorienteret profil - svarende til partiets ideologi. Nøjagtig det samme forhold finder vi på en række andre spørgsmål.⁴³⁾

Da holdningen til statsindgreb i overenskomsterne og fag-

43) For en sikkerheds skyld: De anvendte items fra forskellige undersøgelser er ikke direkte sammenlignelige - men forskellene mellem partigrupperne på disse items er det.

lig bevidsthed i øvrigt almindeligvis hænger meget snævert sammen, forekommer det helt utænkeligt, at FRP-arbejderne her skulle adskille sig fra andre borgerlige arbejdere i nævneværdig grad.

En tilsvarende tendens synes at gøre sig gældende, når vi kommer til forskellige politisk-ideologiske spørgsmål, hvor FRP-arbejderne gennemgående ligger på linje med de borgerlige arbejdere i øvrigt i stikprøven. Dette gælder f.eks. holdningen til øget statslig kontrol med de private investeringer (jvf. tabel 6).⁴⁴⁾

Tabel 6. Holdning til item'et: "Staten har alt for lidt kontrol med de private investeringer". Efter stemmeafgivning 1975. Arbejdere

	Helt enig	Delvis enig	Hverken- eller	Delvis uenig	Helt uenig	N(=100%)
Venstrefløj	78	13	6	3	0	32
Soc.dem.	48	27	14	5	7	86
Borgerlige	41	18	16	12	12	49
FRP	44	22	4	19	11	27

Derimod synes der at være tale om en ganske anden tendens, når vi kommer til de diffust-egalitære spørgsmål, således holdningerne til de to items: "Staten skal sikre alle samme økonomiske vilkår, uanset uddannelse og beskæftigelse" og "Alle bør have lige store dyrtidsportioner" (jvf. tabel 7 og 8).

Forskellene i svarfordelingen på disse items er temmelig små, men det fremgår dog, at FRP-arbejderne i stikprøven i disse henseender minder mere om soc.dem. og venstrefløjsarbejdere end om traditionelle borgerlige arbejdere.

Endelig bør nævnes et særlig felt, hvor FRP-arbejderne i alle undersøgelser klart adskiller sig fra andre borgerlige arbejdere: Udenrigspolitiske attituder. Dette gælder helt entydigt forholdet til EF, men gennemgående også holdningen til NATO. I

44) Igen svarer dette til resultaterne fra 1973-undersøgelsen (hvor stikprøven er væsentlig større), hvor man havde spurgt om statslig kontrol med erhvervslivet. Blot med den forskel, at dette spørgsmål klarere diskriminerer mellem partigrupperne.

Tabel 7. Holdning til item'et: "Staten skal sikre alle samme økonomiske vilkår, uanset uddannelse og beskæftigelse". Efter stemmeafgivning 1975. Arbejdere

	Helt enig	Delvis enig	Hverken- eller	Delvis uenig	Helt uenig	N(=100%)
Venstrefløj	57	17	7	20	-	30
Soc.dem.	43	26	8	10	12	106
Borgerlige	25	32	8	12	23	60
FRP	57	11	4	18	11	28

Tabel 8. Holdning til item'et: "Alle bør have lige store dyrtidsportioner". Efter stemmeafgivning 1975. Arbejdere

	Helt enig	Delvis enig	Hverken- eller	Delvis uenig	Helt uenig	N(=100%)
Venstrefløj	87	3	0	0	10	31
Soc.dem.	83	8	3	3	4	111
Borgerlige	78	7	7	3	5	60
FRP	90	7	3	0	0	29

begge disse henseender mindre FRP-arbejdere snarere om socialdemokratiske arbejdere end andre borgerlige arbejdere i svarfordelingen.

For at lette oversigten kan vi til slut konstruere to index for hhv. diffust-egalitære holdninger og højre-venstre holdninger.⁴⁵⁾

45) Ved udvælgelsen af indikatorer til sådanne index bør teoretiske overvejelser over validiteten, vejledt af empiriske checks herpå, være afgørende. Således finder jeg det urimeligt at medtage udenrigspolitiske attituder i et H-V index, da de ikke er grundlæggende ideologisk forbundet med en sådan dimension, - heller ikke selv om der i praksis måtte være en stor samvariation. Herudover er heller ikke medtaget de mere kognitivt prægede items om, at der ikke er råd til lønstigninger i den nuværende situation, og om misbrug af de sociale ydelser (i begge tilfælde scorer FRP-vælgerne i stikprøven ekstremt, også i forhold til de øvrige borgerlige arbejdere, men disse to items korrelerer kun indbyrdes, derimod ikke (eller endog negativt) med de items, der indgår i H-V indexet. Noget tilsvarende gælder items om stop for priser og avancer.

Der er derfor indgået flg. items:

- staten må under ingen omstændigheder gribe ind i overenskomsterne
- for at få flere folk i arbejde bør statsstøtten til byggeriet sættes stærkt i vejret
- det vil være forkert at skære ned på børnetilskuddene

(Noten forts.) ...

Svarfordelingen på de to index fremgår af tabel 9a-b nedenfor:

Tabel 9a. Forskellige arbejdervælgeres placering på Højre-Venstre index. 1975⁴⁶⁾

	Venstre	Venstre midte	Højre midte	Højre	N(=100%)
Venstrefløj	44	22	28	6	32
Soc.dem.	20	38	27	15	111
Borgerlige (- FRP)	0	34	24	42	62
FRP	7	28	27	38	29

Tabel 9b. Do. diffust-egalitære holdninger

	Egalitær	Midte	Inegalitær	N(=100%)
Venstrefløj	48	42	10	31
Soc.dem.	39	43	18	111
Borgerlige	21	48	31	62
FRP	48	38	14	29

Som det fremgår, ligger FRP-arbejderne i stikprøven kun en anelse til venstre for de øvrige borgerlige arbejdere på H-V indexet,⁴⁷⁾ medens de i stikprøven afviger klart fra andre borger-

... (Noten forts.)

- staten har for lidt kontrol med de private investeringer

- høje indtægter burde beskattes hårdere end tilfældet er i dag.

Heller ikke i den udformning er det konstruerede H-V index ganske uproblematisk, men som en forholdsvis grov, overordnet dimension synes det dog at kunne anvendes. De indgående items tilfredsstiller nogenlunde kravene til en Likert-skala.

Indexet for diffust-egalitære holdninger er konstrueret ud fra de to ovenfor omtalte items. (Det kan dog nævnes, at item'et om ens økonomiske vilkår for alle korrelerer med visse H-V items, men ikke alle. Det andet item korrelerer stort set ikke med H-V items).

Der er for de enkelte items benyttet værdierne 1-5. Missing values er kodet lig 3. Respondenter med for mange missing values er udelukket (med en enkelt undtagelse er det de samme respondenter på de to index).

46) Indexet er opdelt på 4 kategorier, da det ellers ville tilsløre vigtige forskelle mellem partigrupperne.

47) Median og middelværdi ligger ganske tæt op ad andre borgerlige arbejdere - derimod langt fra soc.dem. arbejdere. Men spredningen er noget større end i de øvrige partigrupper.

lige arbejdere, når det gælder den diffuse lighedsideologi. Her synes fordelingen snarere at svare til venstrefløjspartiernes og Socialdemokratiets arbejdersvælger.

Man skal naturligvis ikke hermed tro at have fundet netop differentia specifica ved de arbejdere, der stemmer på FRP, hvilket da heller ikke har været formålet. Men ser vi i første omgang bort fra stikprøveusikkerheden, kan vi sige, at netop den udsondring af en diffus lighedsdimension (som er begrundet med udgangspunkt i FRP's ideologi), der her er foretaget, synes at bringe mere 'orden' i FRP-arbejdersvælgerens ideologiske placering,⁴⁸⁾ nemlig at de faktisk ligger klart til højre - fagligt og politisk - allerede fra 1973, og herefter stadig mere entydigt på linje med andre borgerlige arbejdere. Datamaterialet er for spinkelt til, at vi kan sige noget sikkert om den diffust-egalitære dimension, men det rimeliggør dog at arbejde videre med den hypotese, at disse elementer i FRP's ideologi genfindes på vælgerplanet, og at det bl.a. er disse, der har gjort det muligt for partiet i så høj grad at trænge ind i arbejderklassen, altså også grupper, der ikke traditionelt har stemt på de borgerlige partier, omend sikkert haft en borgerlig ideologi.

---

48) Således finder Hans Jørgen Nielsen på grundlag af det samme datamateriale som det her anvendte, at FRP-arbejderne ikke har nogen klar højreprofil. (op.cit.).